

ТЕРМІНОЛОГІЯ АРТУРА ШОПЕНГАВЕРА У ТВОРІ «СВІТ ЯК ВОЛЯ І УЯВЛЕННЯ»

А. Богачов, Н. Ваховська, І. Іващенко, В. Кебуладзе (модератор)

У цьому числі «Філософської думки» публікуються матеріали семінару «Лабораторії наукового перекладу», який був присвячений обговоренню українського перекладу твору Артура Шопенгавера «Світ як воля і уявлення». Семінар відбувся 18 грудня у бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Гете-Інституту, Міжнародного фонду «Відродження» та видавництва «Темпора». Текст українського перекладу представив перекладач твору Іван Іващенко. Експертами були Андрій Богачов і Неля Ваховська. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе.

Іван Іващенко: Філософія Артура Шопенгавера є першою масштабною та систематичною реакцією на німецьку класичну філософію, а тому його філософська термінологія також реагує на термінологію німецьких класиків, почасти її модифікуючи. Втім, термінологія Шопенгавера не становить аж такого великого виклику для перекладача, як його надзвичайно комплексний синтаксис, а також громіздкі речення, які подеколи розтягуються на півтори сторінки.

Спинюся спочатку на ключових термінах Шопенгавера, які, щоправда, мають цілком живомовний вигляд, проте іноді він надає їм геть протилежного значення. Уже назва книги містить два ключові терміни: «воля» (der Wille) та «уявлення» (die Vorstellung). На відміну від повсякденної мови, у якій «воля» позначає суто суб'єктивні характеристики людини (приміром, німецькою можна сказати «ich will Tee», тобто я хочу/волю чаю, або «ich habe den festen Willen, meine Doktorarbeit abzuschließen», тобто «я твердо вирішив (буквально — маю непохитну волю) завершити свою докторську), в Шопенгавера, який істотно розширює семантику цього слова, воно позначає не лише суб'єктивні характеристики, а й усі психічні процеси (навіть несвідомі). Ба більше, воля є внутрішньою сутністю (das innere Wesen) усього феноменального світу і діє навіть в неорганічній природі. Тож, хоч він і послуговується звичайним живомовним словом, проте надає йому додаткового теоретичного значення, на яке треба зважати та яке відсутнє в літературній німецькій поза творами Шопенгавера.

Інший ключовий термін — «уявлення» (die Vorstellung) — та похідні від нього — «уявлене» (das Vorgestellte), «те, що уявляє / уявлювальне» (das Vorstellende) — у Шопенгавера мають цілком конкретний зміст (на відміну від,

приміром, Канта, для якого «уявлення» було найзагальнішою ментальною характеристикою). Уявлення — предметне знання, підпорядковане принципові достатньої підстави.

Наступним важливим терміном Шопенгавера є прикметник «споглядний» (*anschaulich*), а також конструкції, у яких він фігурує: «споглядне пізнання», «споглядне уявлення», «споглядний світ» (*die anschauliche Erkenntnis, die anschauliche Vorstellung, die anschauliche Welt*) тощо. Цей прикметник є маркером, який відсилає до споглядального характеру пізнання, адже, за Шопенгавером, пізнання неможливе без споглядання, джерелом якого є «розсуд» (*der Verstand*).

У теорії Шопенгавера також важливо розрізнити «об'єктивацію» (*Objektivierung*) та «об'єктність» (*die Objektivität*) волі. Якщо «об'єктивація» є процесом, то «об'єктність» — її результатом.

Шопенгаверів «*der Satz vom Grunde*» я перекладаю як «принцип достатньої підстави». Цьому принципові, який є логічним вираженням причиновості (*die Kausalität*), є підпорядкованим світ як уявлення, тобто споглядний світ. Відповідно воля як «рід сама по собі» (*das Ding an sich selbst*) є «безпідставною» (*grundlos*), адже вона не кориться принципові достатньої підстави.

Шопенгавер також чітко розрізняє природну причиновість, яку виражають «причина» (*die Ursache*) та «наслідок» (*die Wirkung*), та логічне висновування з «підставою» (*der Grund*) та «вислідом» (*die Folge*). І хоча «наслідок» і «вислід» в українській мові є радше синонімами і позначають радше результати логічного висновування, а не природну причиновість, проте ми не маємо інших засобів на позначення німецького «*die Wirkung*», адже якщо цей іменник перекладати як «дія», тоді не ясно, як перекладати німецьке «*die Handlung*».

Коли воля стає видимою як явище, то цей процес Шопенгавер описує за допомоги таких конструкцій: «*das Sichtbarwerden*», «*das Hervortreten in die Sichtbarkeit*», «*der Eintritt in die Sichtbarkeit*», які я перекладаю своїм новатором «овиднення».

Утім, найбільшим викликом для перекладача є комплексний синтаксис Шопенгавера, а також складно-підрядні речення з численними підрядними. Також перекладач має дуже уважно стежити за розгортанням Шопенгаверового аргументу, щоби бути в змозі пов'язати суб'єкта головного речення з його роллю в підрядному.

Приміром, у § 25 Шопенгавер стверджує, що воля є неподільною, попри множинність речей, які постають у просторі й часі. Ось німецький оригінал: §25 «*Die Vielheit der Dinge in Raum und Zeit, welche sämtlich seine Objektivität sind, trifft daher ihn nicht und er bleibt, ihrer ungeachtet, unteilbar*».

Найбільше випробування, з яким стикається перекладач цього речення, полягає в перекладі особового займенника «*sie*» в підрядному реченні, який тут стоїть в родовому відмінку через керування прийменника «*ungeachtet*» (попри) та відсилає до іменника в головному реченні. Ми маємо дві

можливі опції: «ihreg» позначає або родовий відмінок множини (який в німецькій мові однаковий для всіх граматичних родів), або родовий відмінок жіночого роду. У першому випадку це означатиме, що «ihreg» позначає «речі в просторі й часі» (Dinge in Raum und Zeit). У другому випадку це означатиме, що «ihreg» відсилає до «множинності» (Vielheit).

Насамкінець зауважу, що вкрай важливе значення має видання, з якого перекладають книжку. Я послуговуюсь виданням, яке зредаговано Вольфгангом Ленайzenом та оприлюднено у видавництві «Suhrkamp». Подеколи воно відрізняється від інших видань, і це позначається на перекладі.

Наведу лише один приклад. У виданні Ленайzenа в останньому абзаці §15 конструкцію «fürs erste» передано як складений прислівник, тоді як у виданнях СВУ середини XIX століття, а надто в тих, що виходили друком у Ляйпцизі у видавництві Брокгауза, ця конструкція передається як «für's Erste», тобто становить контракцію «für das erste Urteil» та відсилає до попереднього речення. Хоча наприкінці XIX століття в Гале (Заале) у видавництві Ото Генделя також вжито складений прислівник «fürs erste». Гадаю, саме на це видання взурувався Ленайzen. §15 «Die Übereinstimmung, welche alle Seiten und Theile der Welt, eben weil sie zu einem Ganzen gehören, mit einander haben, muß auch in jenem abstrakten Abbilde der Welt sich wiederfinden. Demnach könnte in jener Summe von Urtheilen das eine aus dem andern gewissermaßen abgeleitet werden und zwar immer wechselseitig. Doch müssen sie hiezu für's Erste/fürs erste daseyn und also zuvor, als unmittelbar durch die Erkenntnis der Welt in concreto begründet, aufgestellt werden, um so mehr, als alle unmittelbare Begründung sicherer ist, als die mittelbare: ihre Harmonie zu einander, vermöge welcher sie sogar zur Einheit eines Gedankens zusammenfließen, und welche entspringt aus der Harmonie und Einheit der anschaulichen Welt selbst, die ihr gemeinsamer Erkenntnißgrund ist, wird daher nicht als das Erste zu ihrer Begründung gebraucht werden; sondern nur noch als Bekräftigung ihrer Wahrheit hinzukommen». — «Те абстрактне відображення світу також має містити узгодження, яке мають поміж собою всі боки та частини світу, бо вони якраз належать до цілого. Як наслідок у тій сумі суджень одне судження можна було би до певної міри виводити з іншого, і то завжди взаємно. Проте для цього вони мають спочатку (fürs erste) існувати, а отже, їх мають встановлювати наперед як безпосередньо обґрунтовані завдяки пізнанню світу in concreto, а надто тому, що будь-яке безпосереднє обґрунтування певніше за опосередковане. Тому взаємна гармонія суджень, завдяки якій вони навіть зливаються в єдність однієї думки та яка впливає з гармонії та єдності самого спогляданого світу, який є їхньою спільною підставою пізнання, не використовуватиметься як перша річ для їхнього обґрунтування, а лише долучатиметься як підсилення їхньої істини».

Андрій Богачов: Мені вже доводилося мати справу з колегою Іваном Івашенком, коли редагував його переклади статей дослідників філософії мови Й.Г. Гердера, Г.В.Ф. Гегеля, Ф. Ніцше й Е. Касирера, опубліковані в

книжці «Класики філософії мови» (Київ, 2008). Тепер, через дванадцять років, прочитавши уривки з перекладу «Світу як волі та уявлення» А. Шопенгавера, маю сказати, що вони засвідчують: І. Івашенко є кваліфікованим перекладачем німецьких філософських текстів. Дозволю собі лише кілька зауважень щодо його перекладацьких новацій.

І. Івашенко пропонує природну каузальність, згадувану в тексті А. Шопенгавера, визначати по-українськи як «причина» (Ursache) і «наслідок» (Wirkung), а логічне висновування — як «підстава» (Grund) і «вислід» (Folge). Я ж не бачу достатніх підстав для того, щоб відмовлятися від усталених у нашій мові термінологічних сполучень «причина і дія» та «підстава і наслідок».

Слово «Wirkung» у німецькій мові семантично пов'язане з активністю, впливом і дією. Наприклад: «Wirkstoff» — «активна речовина». Далі, це слово, пов'язане з «Werk» — «діло», «труд», «твір», урешті, стосується до дії. Відповідно, *причина* — це те, що темпорально передує (Ur-) *чину*, дії, ділу, речі (Sache), тобто в часовому сенсі є «при» тому. Отже, Ursache und Wirkung варто перекладати як «причина і дія».

Що ж до слова «Handlung», яке І. Івашенко пропонує перекладати як «дія», то зауважмо, що воно семантично пов'язане з учинком, чином і торговельною справою, і врешті, відсилає до людської дії, ручної діяльності, зокрема передавання задопомоги руки (Hand), до торгівлі (Handel). Отже, «Handlung» насамперед перекладається словом «учинок».

Перейду до перекладу «Grund und Folge». «Наслідок» — це синонім іншомовного слова «результат». Якщо можна сказати «підстава (Grund) і результат», то можна й «підстава і наслідок (Folge)». Тому я би не використовував термінологічного сполучення «підстава і вислід», пропонованого І. Івашенком замість «підстава і наслідок». «Вислід» — маловживане слово, якого, наскільки мені відомо, не використовують в українській науковій і філософській літературі у значенні, подібному до нім. «Folge», тобто «наслідок» чи «висновок». Отже, «Grund und Folge» я би переклав як «підстава і наслідок».

На останок про вислови «Sichtbarwerden», «Hervortreten in die Sichtbarkeit», «Eintritt in die Sichtbarkeit». І. Івашенко пропонує їх перекладати за допомоги свого неологізму «овиднення», щоб, мабуть, підкреслити їхній зв'язок із «видом» і «видимістю». Думаю, це хибний підхід. Переклад має зберігати простоту і ясність оригіналу. Оскільки згадані вислови А. Шопенгавера містять у собі звичні й самозрозумілі німецькі слова «Sichtbarkeit» чи «sichtbar» — «явність», «очевидність», «виявлення» чи «видний», то й перекладач має послуговуватись цими українськими відповідниками, звичними й самозрозумілими. Отже, не варто перекладати слова оригіналу новотворами, якщо в нашій мові вже існують потрібні вислови.

Неля Ваховська: Вплив Шопенгавера на історію культури та літератури ХХ століття важко переоцінити, тож можна лише порадіти, що нарешті його праця «Світ як воля та уявлення» має вийти друком українською. Водночас

переклад ставить низку непростих запитань: як мовно та стилістично локалізувати текст сторічної давнини? Читацтво Шопенгавера було вирощене на стилістично невибагливих, заскладних і неретагованих текстах філософської професури — та чи зможе прочитати ці тексти сучасний читач? Чи конче зберігати в перекладі речення на абзац, ба й більше? Як на мене, відповідь очевидна: там, де від цезури думка не зміниться, речення можна і треба розбивати, з чим перекладач непогано дає собі раду. Також хотілося б уникати накопичення іменних конструкцій, наприклад: «менш обтяженої потребою в доказі істини» — «менш обтяженою потребою доводити істину». Нагромадження авторських додаткових і (часом незавершених) підрядних речень теж можна спрощувати, адже ці конструкції часто претендують лише на стилістичне маркування «науковості» і не мають смислового навантаження. Загалом переклад справляє враження цілісного, однак доступного для розуміння лише для закритої спільноти читачів: вживані перекладачем архаїзми та словоформи часто потребують додаткового тлумачного словника, який я б рекомендувала додати до публікації.

Андрій БОГАЧОВ — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

<https://orcid.org/0000-0003-4603-4065>

Неля ВАХОВСЬКА — перекладачка, співзасновниця ініціативи «Перекладачі в дії/ Translators in Action».

Іван ІВАЩЕНКО — кандидат філософських наук, докторант університету Мартина Лютера (Гале, Німеччина).

<https://orcid.org/0000-0002-7146-6831>

Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

<https://orcid.org/0000-0002-7976-3961>